

Погляд на українську історію крізь призму радянських монет

День 30 грудня 1922 р. відзначений у календарі як день об'єднання рівноправних радянських «республік свободних» в «єдиний, могутий Советский Союз», як співалося в його гімні. Радянський рубль, що був уведений в обіг вже в наступному, 1923 р., став єдиною загальнодержавною валютою. Саме він і тільки він (до 1947 р. — поряд з радянським червінцем; про грошовий обіг на окупованих територіях в період війни 1941–1944 рр. у даній статті не йдеться) мав виключний обіг і на території Української Радянської Соціалістичної Республіки — однієї з тих вільних республік. Радянські обігові монети, починаючи з емісії 1924 р., також стали єдиними монетами, що мали легальний обіг на території УРСР. З 1965 р. у Радянському Союзі, а, значить, і в Україні, обчислюється час обігу ювілейних (початок цьому поклала монета «20 років Перемоги над фашистською Німеччиною»), а з 1977 р. — і пам'ятних монет.

Ігор Квят
(Рішон ле-Ціон, Ізраїль)

Першими з пам'ятних монет стали монети до літніх Ігор XXII Олімпіади 1980 р. у Москві. У серії «Міста і спортивні споруди XXII Олімпійських ігор» вийшли монети, присвячені містам, де змагалися яхтсмени (Таллін) і проходили попередні ігри футбольного турніру. Зараз, коли до початку 14-го чемпіонату Європи з футболу, що проходить на стадіонах польських та українських міст, залишилися лічені дні, хочеться хоч кількома словами згадати той олімпійський футбольний турнір тридцятидворічної давності. Він проходив на п'яти стадіонах у чотирьох містах: у Києві на Республіканському стадіоні проводилися ігри групових турнірів — по три матчі груп С і D, а решта матчів — на стадіоні «Динамо» у Мінську; ігри в групах А і В проходили на стадіонах імені В. І. Леніна і «Динамо» у Москві та імені С. М. Кірова у Ленінграді. У Києві змагалися збірні Алжиру, НДР, Іраку, Іспанії, Коста-Ріки, Сирії та Фінляндії. Там пройшов і один з чвертьфіналів, у якому збірна НДР виграла у збірної Іраку (4 : 0), а через день після цього — в півфіналі у Москві і у збірної СРСР (1 : 0), але в фіналі з таким самим рахунком поступилася збірній ЧССР. Радянська збірна завойовувала бронзові медалі, перемігши у грі за 3-тє місце збірну СФРЮ (2:0).

Побажаємо удачі українським футболістам на турнірі Євро-2012 і,

1

повертаючись до нашої розповіді, згадаємо присвячену Києву пам'ятну олімпійську монету 1977 р. (рис. 1). Номінал монети — 5 рублів, виготовлена вона зі срібла 900-ї проби (вага монети — 16,67 г, тираж — 371 174 штук, в т. ч. 121 137 — якістю карбування пруж). На монеті можна впізнати і обеліск на могилі Невідомого солдата у парку Вічної Слави, встановлений у 1957 р., і один із символів Києва — пам'ятник Богдану Хмельницькому, відкритий у 1888 р. на Софійській площі, і куполи Софійського собору, і споруджений у 1939 р. Будинок Верховної Ради, а саме — купол з державним прапором УРСР, що розвивається над ним. На монеті ми можемо побачити збудований у 1954 р. «Будинок із зіркою» — висотний житловий будинок по вулиці Хрещатик, 25 — одну

з так званих сталінських висоток (зараз цей будинок відомий як «будинок Верки Сердючки»: в ньому живе народний артист України Андрій Данилко), і «башту зі шпилем» на першій висотці повоєнних часів (1950–1951 рр.) по вулиці Хрещатик, 13/2 — на розі вулиці архітектора Городецького. Тут і готель «Славутич», споруджений у 1972 р. на рукотворному Русанівському острові, і міст Метро — перший (1965 р.) метроміст через Дніпро, і найбільша крита спортивно-видовищна споруда України — відкритий п'ятьма роками раніше Палац спорту.

Як всі ми вийшли з гоголівської шинелі, так і Радянський Союз — культурологічно — вийшов з держави Російської, а вона, у свою чергу, з держави Давньоруської або, іншими словами, з Київської Русі. Ось чому не здається випадковим, що

2

у 1988 р. Ленінградським та Московським монетними дворами було випущено шість монет до 1000-річчя Київської Русі. Саме з цієї серії ми й почнемо розповідь про те, як радянська імперія, де-юре позбавивши Україну державності, де-факто — мимоволі — увінчала на своїх монетах знаменні віхи української історії... На монеті «Пам'ятник князю Володимирі Святославичу» (рис. 2) номіналом 25 рублів, виготовленій з паладію 999-ї проби (якість карбування — пруф, вага монети — 31,1 г, тираж — 7 000 шт.) і присвяченій 1000-річчю хрещення Русі, зображено пам'ятник

Володимирі Великому в Києві (той самий пам'ятник, що відображений на українській півкілограмовій срібній пам'ятній монеті «На честь візиту в Україну Вселенського Патріарха Варфоломія I»). Цей пам'ятник — найстаріший скульптурний пам'ятник міста, споруджений у 1853 р. на нижній терасі Володимирської гірки. Володимир Святославич, Новгородський князь з 970 р., у 978 р. захопив і Київський престол. У 988 р. Володимир

вибрав християнство як державну релігію Київської Русі. Саме він першим з київських князів став карбувати власні монети. Ці стародавні монети зображені на двох радянських монетах, випущених у згаданій серії до 1000-річчя Давньоруської монетної чеканки: «Златник Володимира» (рис. 3; номінал — 100 руб., метал — золото 900-ї проби, якість карбування — пруф, вага монети — 17,28 г, тираж — 14 000 шт.) і «Срібник Володимира» (рис. 4; номінал — 3 руб., метал — срібло 900-ї проби, якість карбування — пруф, вага монети — 34,56 г, тираж — 35 000 шт.).

На ще одній монеті, присвяченій 1000-річчю Давньоруського зодчества, — «Софійський собор у Києві» (рис. 5; номінал — 3 руб., метал — срібло 900 проби, якість карбування — пруф, вага монети — 34,56 г, тираж — 35 000 шт.) зображено християнський собор, збудований у XI ст. в Києві за наказом Великого князя Київського Ярослава Мудрого, — пам'ятка української архітектури і монументального живопису XI–XVIII ст., одна з небагатьох

уцілих споруд часів Київської Русі, найстаріша споруда Києва. Різні літописи називають датою закладки собору 1017 або 1037 рік. Київський Софійський собор був однією з найбільших будівель свого часу. Усередині Собору збереглося безліч стародавніх фресок і мозаїк, в т. ч. знаменита мозаїка «Богоматір Оранта». Під склепінням Святої Софії відбувалися урочисті посадження на великокняжий престол, церковні собори, прийоми послів, затвердження політичних угод. При соборі велося літописання і були створені перші відомі на Русі бібліотека та школа. У 1638 р.

Київським митрополитом Петром Могилою в Соборі було засновано чоловічий монастир. Софія Київська з давніх часів служила усипальницею князів і вищого духовенства. Некрополь Святої Софії, що містить близько 100 поховань як у Соборі, так і на його подвір'ї, є найдавнішим в Україні. В 1054 р. у Соборі був похований Ярослав Мудрий, у 1125 р. — Володимир Мономах. Останнім біля брами Собору в 1995 р. був похований Патріарх Київський і всієї Русі-України Володимир. Софійський собор у Києві занесено до списку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. Цей храм зображений на ще одній радянській монеті — номіналом 5 рублів, випущеній в обіг у 1988 р. і виготовленій з міднонікелевого сплаву (рис. 6). Додамо, що Софійському соборові присвячені також українська півкілограмова срібна монета «1000-річчя заснування Софійського собору», викарбувана в минулому році, та серія золотих монет «Оранта» (1997 р.).

До 1000-річчя Давньоруського зодчества в СРСР був приурочений випуск золотої монети «Софійський собор у Новгороді» номіналом 50 рублів (рис. 7). Цей собор, що вважається найдавнішим християнським храмом на території Росії, був закладений Великим князем Київським Ярославом Мудрим і його дружиною, княгинею Іриною, у 1045 р. в Новгороді, куди вони прибули з Києва до їхнього сина Володимира, князя Новгородського. Через 20 днів після освячення Софійського храму Володимир помер у віці 32 роки. У Соборі він і був похований. За однією з версій, у цьому Соборі також покояться мощі княгині Ірини (за іншою версією — в Києві, в склепі Ярослава Мудрого).

А в ознаменування 1000-річчя Давньоруської літератури з платини 999-ї проби була викарбувана монета «Слово о полку Ігоревім» номіналом 150 рублів (рис. 8; якість карбування — пруф, вага монети — 15,55 г, тираж — 16 000 шт.). В основі сюжету — невдалий похід на половців, здійснений у 1185 р. Новгород-Сіверським князем Ігорем, сином Чернігівського князя Святослава. Багато мовних і поетичних засобів «Слова...» носять яскраво український характер. Ймовірно, воно має

південноруське походження, можливо — київське. Ім'я автора «Слова...» до сьогодні встановити не вдалося. На монеті — зображення того самого невідомого автора, що створює свій безсмертний твір, найвідоміший пам'ятник культури художнього слова епохи Київської Русі.

У 1989 р. обидва монетні двори перенесли на 500 років уперед від тих часів і ознаменували 500-річчя єдиної Російської держави випуском нової серії монет з дорогоцінних металів. Зупинимося на деяких з них, що мають відношення до предмета нашої розповіді. На срібній монеті «Московський Кремль» номіналом 3 рублі зображена панорама фортеці в XV ст. (саме тоді, за Івана III, Кремль стає неприступною фортецею). А як дерев'яна фортеця він почав будуватися одночасно з Москвою, ще у 1156 р., по велінню князя Ростово-Суздальського і Великого князя Київського Юрія Долгорукого, сина Володимира Мономаха. Хоч і був Юрій Долгорукий засновником Москви, сам він в ній не жив. Похований він у Києві, у церкві Спаса на Берестові, поблизу Києво-Печерської лаври. Лише в XIII ст. Кремль стає резиденцією московських князів, а пізніше і російських царів (аж до 1713 р., коли царському двору було наказано селитися в новій столиці, в Санкт-Петербурзі). За часів СРСР «Москва. Кремль» — адреса радянського керівництва.

Але повернемося в епоху пізнього середньовіччя. На золотій монеті «Успенський собор» номіналом 50 рублів зображено зведений у 1478 р. головний храм Московської держави. Історія храму починається у 1326 р., коли Великий князь Іван Калита на виконання побажання Митрополита Київського і всієї Русі Петра, який незадовго до цього переїхав до Москви і першим з митрополитів Київських мав постійне місцеперебування в ній, заклав перший у Москві кам'яний собор, присвячений Успінню Пресвятої Богородиці. У стіні цього, ще недобудованого храму, Митрополит Петро і був похований у побудованій власними руками кам'яній труні. Мощі святителя Петра прославилися чисельними зціленнями. Успенський собор Московського Кремля — одна з найбільших святинь Росії. Кілька століть цей храм був духовним і політичним центром країни: тут виховували великих князів, вінчали на царство, коронували імператорів, оголошували державні акти, зводили в сан єпископів, митрополитів і патріархів.

З 1990 р. у Соборі відбуваються богослужіння Патріарха.

Ще кілька слів про монети, присвячені московським соборам. У 1989–1991 рр. були випущені в обіг мідно-нікелеві монети номіналом 5 рублів із зображеннями на них Успенським, Благовіщенським і Архангельським соборами Московського Кремля, а також Собором Покрова на Рву, більш відомим як Собор Василя Блаженного. Архангельський собор збудував на місці дерев'яного Іван Калита за обітницею в подяку за позбавлення Русі від голоду, викликаного тим, що жито пішло в рист і не дало зерен. Храм був освячений Митрополитом Київським і Всієї Русі Феогностом, наступником Митрополита Петра. А існуючий собор був споруджений на місці старого у 1505–1508 рр. В Архангельському соборі спочивають мощі князів

Чернігівського, Галицького і Великого князя Київського Михайла Чернігівського. Він був ревним християнином. За відмову виконати татарський культовий обряд (пройти через очисний вогонь) його було вбито татарами. Тіло князя перевезено до Чернігова. Після канонізації Руською православною церквою останки Михайла Чернігівського були перенесені до Москви. У 1772 р. його мощі поміщено у срібну раку в Архангельському соборі, який став місцем поховання правителів Московської держави.

Не можна не згадати і мідно-нікелеву монету «Пам'ятник «Тисячоліття Росії» в Новгороді» номіналом 5 рублів (рис. 9). Цей монумент виконано у вигляді увінчаного хрестом величезного дзвона.

Навколо — кілька ярусів скульптур, що представляють видатних історичних діячів. Ми можемо побачити у центрі композиції Великого князя Київського Володимира Святославича з піднятим вгору восьмикутним хрестом, Велику княгиню Київську Ольгу, засновника Києво-Печерського монастиря Антонія, ігумена Феодосія, ієромонаха Кукшу і монаха Нестора-літописця, який традиційно вважається одним з найвидатніших істориків середньовіччя — автором «Повісті временних літ», митрополита Київського і Всієї Русі Алексія (Бяконта), митрополита Київського, Галицького і Всієї Русі, фундатора Києво-Могилянської академії Петра Могили, князя та київського воеводу Костянтина Острозького — засновника друкарні, в якій працював першодрукар Іван Федоров, Великих князів Київських Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха та Святослава Ігоревича, князів Галицьких Мстислава і Данила, гетьмана Богдана Хмельницького, письменника Миколу Гоголя і поета і перекладача Миколу Гнедича, що народилися на Полтавщині, українського композитора Бортнянського.

Зрозуміло, серія монет до 500-річчя єдиної Російської держави не могла б вважатися повною без монет, присвячених Петру I та його діянням. Таких монет було випущено декілька: паладієва 25-рублева «Петро I-реформатор», золота 100-рублева і мідно-нікелева 5-рублева «Пам'ятник Петру I» (знаменитий «Мідний вершник» в Санкт-Петербурзі), срібна 3-рублева «Флот Петра Великого» та платинова 150-рублева «Полтавська битва» (рис. 10; якість карбування — пруф, вага монети — 15,55 г, тираж — 16 000 шт.). Нам добре відомо ще з уроків у радянській школі про перемогу російської армії над шведами. Ми вчили напам'ять пушкінські рядки про Петра:

*Лик его ужасен.
Движенья быстры. Он прекрасен,
Он весь, как божия гроза...*

Тепер можемо поглянути на «славні справи» Петра з інших позицій. Після переходу Мазепи на бік Карла XII у 1708 р. за наказом Петра була зруйнована гетьманська столиця Батурин. Тисячі прихильників гетьмана Мазепи безжалюбно були вбиті... Політика Петра щодо України була спрямована на обмеження її автономії і влади гетьмана, на соціальне й національне гноблення українського народу. Спроба наказного гетьмана Павла Полуботка відстояти українську автономію

привела до нових репресій: гетьман був кинутий до Петропавлівської фортеці в Санкт-Петербурзі, в казематі якої він і помер. Петропавлівська фортеця (до речі, до 1991 р. на розташованому на її території монетному дворі карбувалися всі радянські обігові монети), що відображена на срібній 3-рублевій монеті, ще одне дітище Петра, із самого початку свого існування стала в'язницею для найнебезпечніших політичних ворогів царату. Символічно, що саме у Соборі на території Петропавлівської фортеці поховано Петра І. Майже через 120 років після його смерті Тарас Шевченко написав поему-сатиру «Сон», ліричному героєві якої сниться дивний сон, що летить він то над Україною, то над Сибіром, а потім і над Санкт-Петербургом, де бачить пам'ятник — той самий «Мідний вершиник», на якому написано: «ПЕТРУ першому ЕКАТЕРИНА вторая»: Хто ж це такий?

*От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
Первому — вторая
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доканала
Вдову сиротину.*

Вустами свого героя Шевченко висловлює думки народу про царів-колонізаторів, що принесли багато лиха Україні. Нам не доводиться сумніватися: цар Петро І — один із найжорстокіших катів України.

Золота 50-рублева монета «Церква Архангела Гавриїла», із зображенням церкви, відомої під назвою «Меншикова вежа», побудованої у Москві в 1707 р. на замовлення сподвижника і фаворита Петра І Олександра Меншикова, нагадує нам про нього. Війська саме під його командуванням зруйнували Батурин, з особливою жорстокістю винищивши його жителів. Після Полтавської битви за свої заслуги Меншиков був удостоєний чину генерал-фельдмаршала і отримав величезні земельні володіння в Україні, зокрема Ямпіль з великими волостями на Сумщині. Діяльність Меншикова на українських землях супроводжувалась безжалісним визискуванням місцевого населення та закріпаченням козаків у його особистих володіннях... Відзначимо, що пізніше, в 1727 р., за ініціативою Меншикова було ліквідовано Малоросійську колегію у Глухові (на той час — найвища установа Російської імперії в Україні) і відновлена влада

11

гетьмана. Новим гетьманом України було обрано Данилу Апостола.

Дві монети серії, присвячені 500-річчю єдиної Російської держави, пов'язані з Вітчизняною війною 1812 р. На платиновій 150-рублевій монеті — портрети двох імператорів: російського Олександра І та французького Наполеона І Бонапарта. Між ними — скульптура ангела, що вінчає Олександрівську колону, споруджену в Санкт-Петербурзі у 1834 р. в пам'ять про перемогу над французькою армією. На срібній монеті номіналом 3 рублі зображено Триумфальну арку, що була споруджена у тому самому році у Москві в ознаменування цієї перемоги, та обидві сторони монети 1839 р. в 1½ рублі, яку було викарбувано з нагоди відкриття пам'ятника-каплиці на Бородинському полі. Політичні плани французького імператора щодо України передбачали відокремлення українських земель від Росії та поділ їх на три частини: Правобережна Україна відходила до Великого Герцогства Варшавського (без Волині, яка була обіцяна Австрії; до речі, Західна Волинь була єдиним регіоном України, що їх зайняла армія Наполеона), у Лівобережній і Південній Україні планувалося створити дві держави, так звані «наполеоніди», під протекторатом Франції. Українське дворянство було незадоволене наполеонівськими планами стосовно передачі Правобережжя Польщі: на допомогу регулярній російській армії було сформовано 22 козацьких полки чисельністю близько 25 000 осіб (у Бородинській битві 1812 р. брали участь Охтирський, Одеський, Чернігівський, Київський і Тернопільський полки), близько 75 000 українців воювало у складі російської армії як ополченці.

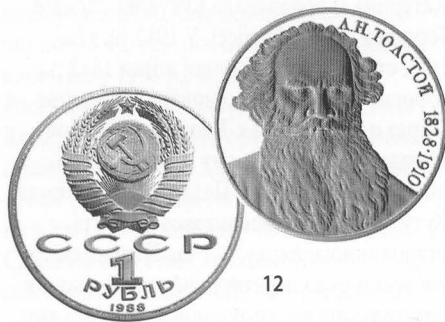
До 175-річчя від дня Бородинської битви були випущені дві мідно-нікелеві монети номіналом 1 рубль кожна (рис. 11). На одній з них зображено пам'ятник прославленому полководцеві генерал-фельдмаршалу М. І. Кутузову, встановлений на Бородинському полі. Кутузов — учасник

російсько-турецьких воєн. У села Шумли (нині — Верхня Кутузівка), поблизу Алушти, Кутузов був важко поранений кулею, що пробила ліву скроню і вийшла біля правого ока. На згадку про це поранення в Криму існує пам'ятник — Кутузовський фонтан. Після лікування Кутузов командував Луганським пікінерним і Маріупольським легкокінним полками та Бузьким егерським корпусом. Наступними українськими адресами в легендарній біографії Кутузова стали Очаків, Аккерман, Ізміл. Потім була Бессарабія і Вітчизняна війна 1812 р. До речі, у 1806 р. Кутузова було призначено військовим губернатором Києва, але пробув він на цій посаді зовсім короткий час. А в 1796 р. імператриця Катерина ІІ подарувала Кутузову селище Горошки, що на Поліссі. У 1912 р., з нагоди сторіччя Вітчизняної війни 1812 р., Горошки були перейменовані у Кутузове (зараз це Володарськ-Волинський). Полководець бував у своєму маєтку в Горошках у 1802–1805 рр. Палац, який належав Кутузову та розташовувався у центрі старовинного парку, під час Першої світової війни було перетворено на військовий шпиталь; під час громадянської війни він згорів. У 1959 р. парк було названо ім'ям М. І. Кутузова і встановлено його бюст.

Вище нами було згадано російського імператора Олександра І. Він увійшов в історію не тільки як переможець, а й як засновник Харківського університету — одного з найстаріших університетів Східної Європи. Установча грамота про Заснування Харківського Імператорського університету була підписана Олександром І у 1804 р. А роком раніше він видав «Указ о вольных хлебопашцах», що був першим кроком до скасування кріпосного права. Паладієва монета номіналом 25 рублів, випущена у 1991 р. в присвяченій 500-річчю єдиної Російської держави серії, ознаменувала 130-річчя маніфесту онука Олександра І, імператора Олександра ІІ, про скасування панщини.

У цій самій серії в 1991 р. вийшли дві золоті монети. Одна — «Ісаакіївський собор» номіналом 50 рублів, присвячена найбільшому православному храму Санкт-Петербурга. Не станемо тут і зараз прославляти архітектора Огюста Монферрана і його творіння, а віддамо данину пам'яті Святого Миколая Іскрівського. Він закінчив Духовну Академію в Санкт-Петербурзі і був дяконом Ісаакіївського собору. А потім приїхав до українського села Іскрівка, щоб будувати там церкву,

служити Богові та лікувати людей. Церкву було збудовано, і отець Миколай тривалий час проводив там своє пастирське служіння. За свідцтвами очевидців, багато людей вважали отця Миколая святим і при житті до Іскрівки приїздили з усіх кінців Російської імперії з надією зцілитися чи почути пророцтво. У 1919 р. отця Миколая було звірськи вбито більшовиками... За спогадами сучасників, у цей день, 2 жовтня, він відслужив Божественну літургію, відправив жінку з сином у Кривий Ріг, відпустив усіх церковних службовців і піднявся на дзвіницю. Вдень на село налетів озброєний загін «революціонерів». Отця Миколая стягнули з дзвіниці, після побоїв і знущань вивели

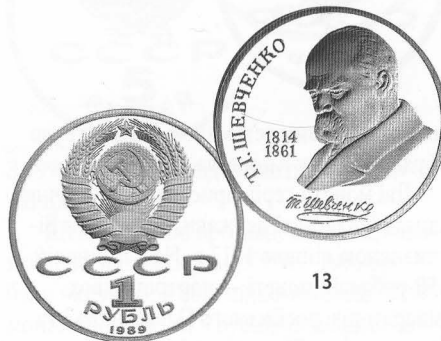

12

на сільський цвинтар і розстріляли... На кордоні сучасних Кіровоградської та Дніпропетровської областей, в селі Іскрівка Петрівського району, зберігається унікальна святиня — мощі Святого Миколая Іскрівського. Сила зцілення, якою володів отець Миколай, така велика, що і після смерті він продовжує зцілювати людей. З різних куточків країни та з-за кордону з'їжджаються прочани, щоб поклонитися святим мощам.

Друга золота монета, номіналом 50 рублів, була випущена на честь великого російського письменника Льва Толстого (трьома роками раніше, до 160-річчя письменника, вийшла мідно-нікелева монета номіналом 1 рубль (рис. 12)). Кримська війна завершилася облогою Севастополя. У той час (1854–1855 рр.) Толстой перебував у Севастополі на небезпечному четвертому бастіоні і на Малаховому Кургані під час його бомбардування і штурму, командував батареєю в битві на Чорній річці. За оборону Севастополя Толстой був нагороджений орденом Святої Анни з написом «За честь», медалями «За захист Севастополя 1854–1855 рр.» та «В пам'ять війни 1853–1856 рр.». Біля четвертого бастіону встановлена стела в пам'ять учасника оборони Севастополя, артилерійського

офіцера Льва Толстого. Але головний пам'ятник тим подіям та їх учасникам — толстовські «Севастопольские рассказы». Лев Миколайович не раз бував в Україні, із особливою симпатією ставився до українського народу. У 1879 р. він прибув у Київ, відвідав Києво-Печерську лавру,

13

Софійський і Михайлівський собори, духовну академію, ознайомився з археологічним музеєм. У 1884 р. Толстой відвідав стародавній Чернігів, гостював у художника Миколи Ге. У листах до Олександра III та Миколи II й публіцистичних творах Толстой з обуренням писав про жорстокі репресії проти учасників селянських заворушень у Харківській і Полтавській губерніях. В 1908 р., дізнавшись про повішення в Херсоні 12 селян, які брали участь в діях проти поміщиків, Толстой відгукнувся на це статтю «Не могу молчать».

В рамках журнальної статті, на жаль, неможливо розповісти скільки-небудь повно про всіх гідних людей, чий життя і діяльність більшою чи меншою мірою були пов'язані з Україною. Але й не згадати їх було б несправедливо... Монети, які присвячено їм, карбувалися з мідно-нікелевого сплаву мільйонними тиражами.

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!*

Це, зрозуміло, Тарас Шевченко (рис. 13, монета 1 рубль, 1989 р.) — український поет, прозаїк, художник. Літературна спадщина Шевченка стала основою української літератури і, великою мірою, сучасної літературної української мови. В його «Кобзарі» відбилися київські святині, запорізьке степове життя, український селянський побут. У своєму «Заповіті» поет писав, звертаючись до нащадків:

*І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.*

Не забули. Радянська влада віддала шану Шевченку-революціонеру, борцю з царським самодержавством і демократу. Перша монета в ряду монет з іншими видатними неросіянами (узбеки Хамза Ніязі та Алішер Навої, румун Михай Емінеску, латиш Яніс Райніс, білорус Франциск Скорина, туркмен Махтумкулі, чуваш Костянтин Іванов, азербайджанець Нізамі Гянджеві) була випущена саме на його, українця Тараса Шевченка, честь. Додамо, що в сучасній українській нумізматиці Шевченко — єдиний, хто удостоївся бути вісім разів зображеним на монетах: по два рази на золотих і на срібних та чотири — на нейзильберових і, крім того, ще тричі — як той, чие ім'я носять зображені на монетах організації: Київський національний університет (срібна і нейзильберова монети) і Всеукраїнське товариство «Просвіта» (біметалева монета).

*Тиха украинская ночь.
Прозрачно небо. Звезды блещут.
Своей дремоты превозмочь
Не хочет воздух. Чуть трепещут
Сребристы тополи листы.*

А це вже Пушкін (монета 1 рубль, 1984 р.), поема «Полтава». Український письменник Пантелеймон Куліш відносив Пушкіна до «найбільших літературних геніїв Європи». Подорожі Волинською, Катеринославською, Київською, Подільською, Полтавською, Таврійською, Херсонською, Чернігівською губерніями під час заслання у 1820–1824 рр. познайомили Пушкіна з українським національним життям і природою України. Тульчин, Кам'янка, Катеринослав, Одеса, Київ — це ще й місця зустрічей поета з друзями, майбутніми декабристами. У Києві Пушкін відвідував Контрактний ярмарок:

*То ль дело Киев! Что за край!
Валяются сами в рот галушки,
Вином — хоть пару поддавай,
А молодлицы-молoduшки!..*

До рідних київських полів поривалася з неволі його чарівна Людмила з казкової поеми «Руслан і Людмила». Дихаючи українським повітрям, перебуваючи на землі українській, занурюючись в її історію, Пушкін замислив «Пісню о вешем Олеге». Тут народжувалися безсмертні строфи роману у віршах «Евгеній Онегин»:

*Прекрасны вы, брега Тавриды,
Когда вас видишь с корабля
При свете утренней Киприды,
Как вас впервой увидел я...*
та

14

*Тихо спит Одесса;
И бездыханна и тепла
Немая ночь. Луна взошла,
Прозрачно-легкая завеса
Объемлет небо. Все молчит;
Лишь море Черное шумит...
[...]*

Итак, я жил тогда в Одессе...

Зараз у будинку №13 по вулиці Італійській (з 1880 р. — Пушкінській) міститься Одеський музей О. С. Пушкіна, біля будинку встановлено пам'ятник, а на будинку — меморіальну дошку. Пам'ятники Пушкіну можна зустріти також і у Києві, і у Львові, і у Харкові. В 1949 р., у дні святкування 150-річчя від дня народження класика російської літератури, рішенням уряду УРСР Харківському російському драматичному театру було присвоєно ім'я О. С. Пушкіна. Цікавий факт: мати дружини поета, Наталії Гончарової, була прапраправнучкою українського гетьмана Петра Дорошенка.

Великий російський композитор Петро Чайковський (рис. 14; монета 1 рубль, 1990 р.) походив з українського роду Чайок. Прадід композитора, родом з-під Кременчука, брав участь у битві під Полтавою й помер від ран. Дід композитора, народжений на Полтавщині, навчаючись у Києво-Могилянській академії, прийняв прізвище Чайковський. Любов композитора до України та української музики має свої коріння — величезний пласт безсмертної творчої спадщини Чайковського походить саме з України. З 1864 р. майже щороку композитор жив в Україні: в маєтку Низах на Харківщині, у Кам'янці, у Браїлові на Поділлі (де до наших днів добре зберігся палац сімейства фон Мекк, у якому створено музей композитора). Тут постали його твори на українські сюжети чи такі, в яких використано українські народні мелодії: опери «Мазепа» (за Олександром Пушкіним) і «Черевички» («Ночь перед рождеством» за Миколою Гоголем), симфонії №2 («Малороссийская») та №4, пісні до російських перекладів Тараса Шевченка і чимало іншого. Приїжджаючи

15

до Кам'янки, композитор оселявся в тому будиночку, де колись жив Пушкін. Саме тут, де поет замислив свого «Евгения Онегина», вперше прозвучала музика однойменної опери Чайковського. У 1890 р. він відвідав Миколу Лисенку у Києві у будинку №19 по вулиці Рейтарській (де проживав у той час український композитор) й слухав його оперу «Тарас Бульба». На честь зустрічі двох композиторів на будинку встановлено меморіальну дошку. Чайковський був одним з фундаторів Київської консерваторії; в наші дні це Національна музична академія України, що по праву носить ім'я П. І. Чайковського.

Композитора Модеста Мусоргського (рис. 15; монета 1 рубль, 1989 р.), творця опер за творами Гоголя «Сорочинская ярмарка» і «Женитьба», пісень та романсів

16

на слова Шевченка, теж не може не бути згадано нами. Не можна не сказати також й про радянського композитора Сергія Прокоф'єва (монета 1 рубль, 1989 р.). Він народився в маєтку Сонцівці Бахмуцького повіту Катеринославської губернії (нині це село Красне Красноармійського району Донецької області). У рідному селі Прокоф'єва відкрито музей, присвячений його життю та творчості, а його ім'я присвоєно Концертному залу Донецької філармонії та її академічному симфонічному оркестрові.

Антон Чехов (рис. 16, монета 1 рубль, 1990 р.) — «украинский, русский, да и вообще поэт мирового значения», як сказав в день чеховського 150-річчя, 29 січня

2010 р., тодішній кандидат, а нині президент України. Ще за життя письменника, у 1901 р., у Львові видали збірку його оповідань українською мовою. У передмові до книги писалося: «Чехов народився на Україні, у Таганрозі». І це не була помилка, адже на той час це місто входило до складу Катеринославської губернії, яка включала етнічні українські землі та була населена переважно українцями. (До речі, в перші роки радянської влади Таганрог входив до складу Донецької губернії.) Батько письменника жив у селі

17

Вовча Балка на Харківщині. «В моих жилах течёт украинская кровь», — писав Чехов. У 1902 р. він розповідав Максиму Горькому: «Я настоящий малоросс, я в детстве не говорил иначе, как по-малороссийски». Україна постала в чеховських оповіданнях «Степь», «Перекасти-поле», «На охоте», «Человек в футляре», п'єси «Вишневый сад». Знаменита п'єса «Чайка» була задумана письменником у період його знайомства з актрисою Марією Заньковецькою, яка й стала прототипом головного образу твору Ніни Заречної. В останні роки життя Чехов, у якого загострився туберкульоз, для поправки здоров'я постійно жив у своєму будинку під Ялтою, лише зрідка приїжджаючи до Москви. У планах письменника було поселитися в Україні... У перший рік після смерті письменника в його «Білій дачі» було відкрито «Будинок-музей А. П. Чехова в Ялті», що є в Україні пам'ятником національного значення.

Класик румунської літератури, поет Міхай Емінеску (рис. 17; монета 1 рубль, 1989 р.). Його юні роки пов'язані з Україною, зі столицею Буковини — Чернівцями. У 1860–1866 рр. Емінеску навчався в Чернівецькій вищій гімназії. Автор багатьох поетичних і прозових творів, він прихильно ставився до української культури, знав українську мову, високо цінував творчість М. Драгоманова та І. Франка, тепло привітав першу українську газету в Чернівцях «Буковинська зоря». У 1885 р. Емінеску лікувався в Одесі, бував у Львові.

Чернівецька загальноосвітня школа №1 пер носить його ім'я, в ній існує кімната-музей поета.

Першодрукар Іван Федоров (рис. 18; монета 1 рубль, 1983 р.). У 1581 р. він видав Острозьку Біблію — перше повне друковане видання всіх книг Святого Письма церковно-слов'янською мовою.

18

Іван Федоров похований у Львові у монастирі святого Онуфрія. У Львові встановлено пам'ятник славетному землякові та названо вулицю, де міститься будівля колишнього Ставропігійського інституту, а зараз діє Ставропігійський професійний ліцей, що готує робітників-поліграфістів. У 2010 р. в Україні було випущено срібну монету на честь 500-річчя з дня народження першодрукаря Івана Федорова.

М. В. Ломоносов (монета 1 рубль, 1986 р.) — перший російський вчений-натураліст світового значення, енциклопедист, хімік і фізик, історик і поет. У 1734 р. Ломоносов вирушає до Києва, де протягом кількох місяців навчається у Києво-Могилянській академії.

Доколе будет Днепр

в брегах своих крутятся,

Дотолє олтари

здесь будут ей куриться

И лавры завсегда

торжественны цвести...

Так написав у 1750 р. у своїй ідилії «Полидор» професор Михайло Ломоносов, адресуючи її Кирилові Розумовському, «малоросійському, обоих сторон Днепра и войск запорожских гетману, Академии наук президенту» — тому, хто 9 вересня 1758 р. видав указ про друкування в Академії «Древней Российской Истории от начала Российской народа до кончины Великого Князя Ярослава Первого или до 1054 года, сочиненной Михайлом Ломоносовым». А ще він автор устава Малоросійського гетьманського університету. Цей статут Ломоносов написав на підтримку ідеї останнього гетьмана України К. Г. Розумовського про створення Батуриного університету

19

(з 1760 р. Батурин став власністю Розумовського, який мав намір повернути сюди гетьманську столицю). Відзначимо, що багато зробив для розуміння діяльності Ломоносова та її належної оцінки перший президент Академії наук України В. І. Вернадський. Ломоносов «явился великим ученым, которые считаются единицами в тысячелетней истории человечества», — писав Вернадський, якого самого часто називали Ломоносовим ХХ століття.

Д. І. Менделєєв (рис. 19; монета 1 рубль, 1990 р.) — корифей російської науки, вчений-енциклопедист, хімік і фізик, метролог і метеоролог, приладобудівник і повітроплавець. Серед найвідоміших його відкриттів — періодичний закон хімічних елементів. У 1855–1856 рр. Менделєєв — учитель природних наук Сімферопольської чоловічої гімназії та гімназії при Рішельєвському лиціє в Одесі. У 1903 р. він — перший голова Державної екзаменаційної комісії Київського політехнічного інституту, в заснуванні якого брав активну участь. У 1893 р. Менделєєв створює Головну палату мір і ваг, а 8 жовтня 1901 р. за його ініціативою у Харкові було відкрито першу в Україні перевірочну палатку для вивірки і таврування торговельних мір і ваг. З цієї події бере початок історія метрології та стандартизації в Україні. З 1880 р. Менделєєв — почесний член Київського, Харківського та Новоросійського (нині Одеського) університетів. У 1998 р. перед входом до корпусу хіміко-технологічного факультету НТУУ «Київський політехнічний інститут» було відкрито пам'ятник видатному вченому.

Радянський полководець і державний діяч, Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков (монета 1 рубль, 1990 г.). З червня 1940 р. по січень 1941 р. генерал армії Жуков — командував військами Київського особливого військового округу. У роки Другої світової війни у січні—лютому 1944 р. маршал Жуков координував дії 1-го та 2-го Українських фронтів у Корсунь-Шевченківській операції. У березні 1944 р.,

після смертельного поранення генерала М. Ф. Ватутіна, Жуков очолив 1-й Український фронт. Під його командуванням була проведена Проскурівсько-Чернівецька операція, в результаті якої Червона Армія вийшла до передгір'їв Карпат. 10 квітня 1944 р. за звільнення Правобережної України Жукова було нагороджено орденом «Перемога» під №1. Влітку 1944 р. Жуков брав участь у проведенні Львівсько-Сандомирської операції, в результаті якої радянські війська зайняли Західну Україну та частину Польщі. В 1946–1948 рр. — бойовий маршал «в еквіні»: він командує військами Одеського військового округу... На честь Г. К. Жукова названо станцію харківського метрополітену, вулиці в Києві та в багатьох населених пунктах, проспекти в Донецьку, Одесі, Харкові.

Завершимо наш історичний екскурс в радянську нумізматику особистістю того, хто створював ту саму Країну Рад — В. І. Леніна. В Україні Ленін ніколи не бував. Він писав: «На Украину поехать далеко. Такую поездку предпринять трудно» (ПЗТ, т. 44, стор. 331). Підпис Леніна

20

стоїть під «Маніфестом к українському народу с ультимативними требованиями к Центральной раде» від 4 грудня 1917 р. Ленін — організатор більшовицької інтервенції в Україну взимку 1917–1918 рр. Безпосередньо він, видавши наказ насильно вилучати і вивозити хліб з України в голодуючі райони Поволжя, винен у голоді в Україні у 1921–1922 рр. Сім разів на монетах СРСР карбувався образ вождя світового пролетаріату: до ювілеїв самого Ілліча, до річниць Жовтневої революції 1917 р. і до 60-річчя утворення Радянського Союзу. А до 70-річного ювілею СРСР монети вже не було, та й бути не могло: до цієї знаменної дати імперія не дожила одного року і чотирьох днів...

Прощай, немытая Россия,

Страна рабов, страна господ...

М. Ю. Лермонтов

(рис. 20; монета 1 рубль, 1989 р.)